

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. д-р Стоянка Цвяткова Желева-Попова, д.м.

Хабилитирана в научна специалност „Социална медицина и организация на здравеопазването и фармацията”

Член на Научно жури определено със заповед Р-109-271 от 27.07.2020 г. на Ректора на МУ-Варна, официален рецензент на основание Протокол №1 / 03.08.2020г.

Относно: Дисертационен труд на тема „Роля на медицинската сестра в процеса на кръводаряване“ за присъждане на ОНС “доктор” в област на висшето образование 7.”Здравеопазване и спорт”, професионално направление 7.4. „Обществено здраве”, научна специалност „Управление на здравните грижи” на ас. Милена Милкова Тодорова, докторант в самостоятелна форма на обучение в докторска програма „Управление на здравните грижи”.

Научен ръководител: проф. Соня Тончева, д.оз.н.

Данни за процедурата

Със заповед на Ректора на МУ-Варна № Р-109-214 от 03.05.2018г. ас. Милена Милкова Тодорова е зачислена като докторант в самостоятелна форма на обучение в катедрата по Здравни грижи – МУ-Варна за присъждане на ОНС “доктор” по научната специалност „Управление на здравните грижи“. Представен е протокол за успешно положен докторантски изпит на основание Заповед на ректора на МУ-Варна № Р-109-590/10.10.2018г. На основание решение на катедрен съвет на катедрата по Здравни грижи (Протокол № 210/03.07.2020 г.) относно готовността за публична защита и предложение за Научно жури, ас. Милена Тодорова е отчислен с право на защита със Заповед на Ректора на МУ-Варна № Р-109-271 от 27.07.2020г.

Биографични данни и кариерно развитие

Ас. Милена Тодорова завършва Медицински колеж – гр. Шумен с проф. квалификация „Медицинска сестра – общ профил“- 1995г. През 2003г. придобива ОКС „бакалавър” по специалността „Социални дейности“ във Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий”. В периода 2013-2015г. надгражда магистратура по „Управление на здравните грижи” в Медицински Университет „Проф. д-р. Параскев Стоянов“ - Варна. През 2019 придобива специалност „Обществено здравеопазване”. Повишава квалификацията си чрез участия в многобройни курсове, главно към Българската асоциация на професионалистите по здравни грижи (БАПЗГ), както и по „Педагогическа компетентност“ в МУ Варна. Като докторант посеща курсовете към Докторантско училище: „Етика на научните изследвания“, „Статистически методи за обработка и представяне на данни“, „Законова база регламентираща обучението на докторанти“, „Методика на научноизследователската работа“, „Комуникативна техника и презентационни умения“.

Професионалната ѝ кариера стартира през 1996г. като медицинска сестра в Детско и Неонатологично отделение на „МБАЛ - Шумен” АД, а в периода 2006-2017г. е медицинска сестра в Отделение по трансфузионна хематология.

Академичното ѝ развитие започва през 2017г. като асистент в катедра „Здравни грижи” във Филиал – Шумен на МУ-Варна. Преподавателската ѝ дейност включва ръководство на клинична практика и упражнения по Философия и въвеждане в здравните грижи и Сестрински грижи по още 5 дисциплини.

Ас. Тодорова има 11 публикации и 14 участия в Национални научни форуми. Нейни трудове са публикувани в сп. „Здравни грижи”, „Сестринско дело”, сборници с доклади от научни форуми.

Участва в проект „Роля на студентите в подобряване качеството на живот в пенсионерските клубове в гр. Шумен” и Проект BG051PO001-3.307-0002 „Студентски практики“.

Милена Тодорова членува в БАПЗГ.

Притежава добри компютърни и езикови умения – английски език – А1 ниво.

Дисертационният труд, разработен от ас. Милена Тодорова, е в обем от 148 страници, със стандартната за професионалното направление структура. Включва: Въведение (2 стр.), Литературен обзор (38 стр.), Цел, задачи и методология на научното проучване (13 стр.), Резултати от собствени проучвания и обсъждане (42 стр.), Роля на медицинската сестра в процеса на кръводаряване – инструментариум, организационни и управленчески промени (32 стр.), Изводи, препоръки и предложения, приноси (5 стр.), Използвана литература (11 стр.) в приемливо пропорционално съотношение. Илюстриран е с 67 фигури, 10 таблици и 4 приложения. Библиографската справка съдържа 172 източника, от които 50 на кирилица и 122 на латиница (от които 19 уеб-базирани).

Актуалност на темата

Ас. Мария Тодорова, посветила над 10 години от сестринския си стаж на набирането на кръв в Отделението по трансфузионна хематология – Шумен, е избрала за тема на дисертационния си труд „Роля на медицинската сестра в процеса на кръводаряване” с убеждението, че медицинската сестра има професионалния потенциал да съдейства за осигуряването на достатъчни количества безопасна кръв, което е гаранция за нормалното функциониране на здравната система, респективно спасяването на хиляди човешки живота. Здравните грижи предоставяни на кръводарителите би трябвало да се разглеждат от гледната точка на интегралните здравни грижи. Здравните грижи към донора и сигурността на кръвните продукти, но също така идентифицирането на всяка потенциално възникнала реакция и справянето с нея би трябвало да са основните приоритети в дейността на медицинската сестра при осъществяване на кръводаряването. Разкриването на свързаните с изпълнението на тези дейности проблеми и предложенията за оптимизирането им би съдействало за увеличаване на доброволците кръводарители, е в основата на целта, която си е поставила докторантката. От друга страна като преподавател по здравни грижи във ВУЗ, запозната с възможностите за разширяване периметъра на дейностите на медицинската сестра, ас. Тодорова вижда в качествените здравни грижи потенциал за привличане и задържане на повече кръводарители и възможност за удовлетворяване на нуждите от безвредни кръвни продукти.

Споменатите въпроси, към които се е насочила докторантката, имат своите сериозни както теоретични, така и практически аспекти, което прави темата значима, актуална и дисертационна.

Литературният обзор в структурно отношение включва 6 части с логическа последователност, в които авторката разглежда:

Кръводаряването като биосоциално явление - обект на *първа част*. Дисертантката предоставя литературни данни за кръвта като сложен биологичен продукт, който въпреки високотехнологичната съвременна медицина няма пълноценен заместител. Така че кръвопреливането на донорска кръв остава като значим метод на лечение и в съвременната медицина. Авторката обръща внимание на многобройните изисквания и спазване на редица условия при прилагане на кръводаряване и кръвопреливане.

Широкото приложение на хемотрансфузията като терапевтичен метод се обуславя от многообразното действие на прилаганите кръвни продукти, което авторката представя във *втората част* от ЛО.

В трета част ас. Тодорова е успяла да издири и маркира най-важните стъпки във възникване и развитие на хемотрансфузията, и научни доказателства, като се започне от древността, научните открития през времето на ренесанса, успехи и провали в практикуването на кръвопреливането, до съвременните достижения в областта и вечния проблем за намиране на донори на кръв. Тази част е богата на данни и буди интерес.

Четвъртата част е посветена на организиране на кръводаряването в избрани страни по света, като се акцентира върху процеса на кръводаряване, организирането на кръвни банки, законодателни аспекти на явлението, търговията с кръв, ролята на религиозни и светски организации. Дисертантката посочва добри практики на кръводаряване (Турция), използването на

информационен портал (Италия), форми за стимулиране и пропагандиране, модели за привличане и задържане на донори (Франция, Русия), изисквания към донорите (Германия, Турция), принципи на кръводаряването – хуманизъм, доброволност, безвъзмездност, масовост и плановост (Русия). Тук са цитирани редица статистически данни, за повечето страни са издирени актуални източници.

Логично специално място е отделено на кръводаряване и хемотрансфузия в България (*Пета част*), като е проследено развитието им от началото на 20-ти век, Първа и Втора световни войни до съвременното им състояние у нас - полагане основите на организираното институционализирано кръводаряване, ролята на БЧК за организиране на безвъзмездното кръводаряване. Ползвайки архивни материали авторката е успяла да издири едни от първите (1933г.) писмени сведения за кръвопреливането у нас. Тодорова акцентира върху осигуряване на качеството в целия процес – от набиране и подбор на донори, диагностика на донорската кръв, трансфузионната сигурност, обвързано с дейността на медицинската сестра, работеща в Трансфузионните центрове. Тази част от ЛО завършва със статистически данни за кръводаряването в България, в чийто анализ дисертантката обръща специално внимание на недостатъчния брой донори в страната, който не може да покрие нуждите от кръвни продукти.

Прегледът на професионалната дейност на медицинската сестра в трансфузионна хематология в България (Шеста част) е логичен финал на литературния обзор. Тази част е базирана основно на Нормативни документи. Авторката е извлякла не само функции, които са включени в тях, но и препоръчва такива, които биха могли да се регламентират. От щателния преглед от една страна на Законодателната рамка, в която функционира кръводаряването, а от друга документи, уреждащи обучението и професионалните дейности на медицинската сестра, дисертантката стига до извода за съществуването на непълнота и неяснота в тяхното регламентиране, което възпрепятства пълноценното използване на професионалния капацитет на медицинската сестра в хемотрансфузията.

От литературния обзор са извлечени 7 извода. Посочвайки трудностите в удовлетворяване нуждите от кръвни продукти, дисертантката вижда приноса на медицинската сестра преди всичко за увеличаване на безвъзмездните и доброволни кръводарители, в осигуряване на достатъчни количества безопасни кръвни продукти, за опазване здравето както на донорите, така и на реципиентите. Констатациите на авторката насочват към целта и задачите на изследването.

Последните са представени във **втора глава заедно с методологията и организацията на научното изследване. Заложена е цел да се проучи ролята на медицинската сестра в процеса на кръводаряването и се предложат възможности за оптимизиране на конкретни сестрински дейности. Поставени са 8 задачи, съобразени с дефинираната цел и спомагащи за нейното постигане. Заложени са 3 работни хипотези.**

Обект на проучване са участниците в процесите на кръводаряване и кръвопреливане: донори на кръв, осъществили кръводаряване в специализираните структури в Североизточна България (Варна, Шумен, Търговище, Добрич и Силистра) и София (229 респонденти), медицински сестри работещи в Трансфузионната мрежа в посочените градове (40 респонденти), реципиенти – хоспитализирани пациенти в лечебни заведения на Варна, Шумен, Търговище и Добрич (245 респонденти). Поставени са критерии за включване в проучването на трите групи респонденти. Анкетирането е проведено след осъществяване на кръводаряване и съответно кръвопреливане.

Техническите единици са утвърдени хемотрансфузионни центрове и отделения в посочените градове.

Организацията на проучването е детайлно представена. То е осъществено на 5 подробно описани етапа: подготвителен с изработване на инструментариума и организационния план; пилотно проучване; същинско проучване-анкетно проучване на мнението на донори, реципиенти, медицински сестри; статистическа обработка и анализ на резултатите.

Избраните методи и инструменти на изследването са в съответствие с решаваните задачи:

- Социологически методи:
 - Анкетно проучване чрез пряка индивидуална анкета с разработени от авторката три въпросника подробно описани и представени в Приложение №№ 1, 2 и 3.
 - Пряка групова анкета (не приложена)

- Документален метод – документално-съдържателен анализ на медицинска документация и нормативни документи (Закони и Наредби).
- Исторически метод
- Статистически методи за обработка и анализ на данни:
Дескриптивни методи за обобщаване на категорийни данни; параметричен (t-test) и непараметричен анализ (χ^2) за тестване на хипотези; корелационен (r) анализ за определяне силата и посоката на зависимости;
- Графично представяне на резултатите – за онагледяване на изследваните променливи и техните взаимовръзки. За изработване на графиките е използван Microsoft Office Excel 2010. Данните са обработени чрез статистически пакет SPSS for Windows 19.0.0.

Резултатите от собственото социологическо проучване авторката представя в Глава трета. Обособени са 6 части.

Направената *социо-демографската характеристика на изследваните групи респонденти* дава възможност за интересни заключения. Проведеното изследване на мнението на *донорите* предоставя информация: (1) За пълно описание профила на кръводарителя – пол (преобладават мъже), възраст (хора в групите 40-50 години- 31% и 30-40 години – 25.3%), повод за кръводаряване (нужда на близък / роднина – 59.8% и акции за доброволно кръводаряване), степен на информираност, източници на информация (познати, работещи в сферата на здравеопазването-63%), мотивация (заради вътрешното удовлетворение). (2). Констатира се недостатъчна информираност на кръводарителите, а може да се предположи и на обществото като цяло за безопасността на процедурата, преодоляване на страха, рискове за здравето, изисквания за донорство, къде и как се извършва кръводаряването. (3). Изпъква необходимостта от по-широка информираност, за което, според резултатите, медиите имат значима роля, особено в организиране на акции за безвъзмездно кръводаряване. Фактът, че анкетираните са имали предходни кръводарявания говори за важността на задържането на вече регистрирани донори.

Възрастовото разпределение на втората група респонденти - *медицинските сестри* отразява характерното за изпълнителите на здравни грижи застаряване, със произтичащите от това проблеми. Високият % медицински сестри с продължителен трудов стаж в ХТЦ и отделения предполага натрупани знания и опит в грижите за кръводарителите и добро познаване на целия процес на кръводаряване. Те са на мнение, че предимно хората даряват кръв за свои близки, в по-малка степен са водени от желанието да бъдат полезни и участват в акции за набиране на кръв, както и за материална облага. Това мнение на медицинските сестри съвпада напълно с даденото от донори и реципиенти.

Резултатите от изследване мнението на *реципиентите* до голяма степен се определят от положението, което анкетираните имат в конкретната ситуация.

Поставянето на еднакви или сходни въпроси на трите групи респонденти позволява сравнимост на отговорите. Наблюдава се висока степен на единомислие при повечето въпроси. Намирам за основателно мнението на авторката за ролята на информираността на обществото за акта на кръводаряване и включването на въпроси и към трите групи респонденти относно тяхната информираност за изискванията към донорите, място за кръводаряване, източници на информация, поводи и мотивация за кръводаряване.

Виждането на работещите в ХТ-мрежа медицински сестри по отношение на безвъзмездното доброволно кръводаряване, че чрез него не могат да се осигурят необходимите количества кръвни продукти, и че понастоящем преобладава родственото кръводаряване (т.е. целенасочено за свой близък), както и откровението за трудностите, които срещат реципиентите и близките им за осигуряване на донори намирам за много важен резулт. Той насочва към размисъл по въпроса кой трябва да осигурява кръв за нуждаещите се пациенти, към мотивационните форми, които да се прилагат за привличане на донори.

Важен въпрос в ХТ – практика е осигуряване безопасността на кръвните продукти и считам за добър подход на авторката да свърже последното с повода за кръводаряване. В тази връзка

авторката отделя внимание на един важен феномен – „Черния пазар на кръв”, като се акцентира върху рисковете, които крие и трудното му контролиране. Направен е опит да се установи въвличането на работещите в ХТ-та мрежа медицински сестри в нерагментирано подпомагане на платеното кръводаряване.

В раздела липсват цитирания от ползвани литературни източници.

Глава трета завършва с изводи, които маркират основни резултати от проучването.

Глава IV-та Тодорова започва с представяне на дейността на Отделението по трансфузионна хематология - Шумен чрез анализ на Годишните отчети и друга медицинска документация и като „включен наблюдател” през дългогодишния си стаж в отделението. Това дава основание на докторантката да посочи основните елементи на добрата здравна грижа (стр. 108). Върху този контекст са представени различни аспекти от дейността на медицинската сестра (комуникации, умения и др.) чрез оценката дадена от кръводарителите и самооценката на самите медицински сестри. Последните дават висока оценка на уменията си, като тя е в корелация с трудовия стаж. Това съвпада и с мнението на анкетирания донори. Сред проблемите, които те посочват са ниското заплащане в ХТ структури и неосъвременна нормативна база.

Резултатите от анкетирания показват, че професионалното поведение и компетенции на медицинската сестра, недопускането на грешки стимулират за повторно кръводаряване. Най-голямо внимание изискват донорите без опит в кръводаряването. Представяйки актуалната ситуация в Трансфузионната мрежа, мнението на респондентите и на базата на собствения опит докторантката е разработила и предлага няколко документа за внедряване в практиката:

Модел за професионално поведение на медицинската сестра, обхващащ дейността ѝ през целия процес на кръводаряване, включващ: Обхват на дейностите на медицинската сестра в процеса на кръвовземане; Препоръки към кръводарителя и близките му; Мотивиращо поведение на медицинската сестра, насочено към донора за последващо кръводаряване; Постигане на здравна компетентност на кръводарителя.

Алгоритъм за добра здравна грижа на медицинската сестра, работеща в трансфузионната мрежа в процеса на кръводаряване представя в логическа последователност стъпките, които трябва да осъществи сестрата от срещата си с донора до последвалите кръвовземането грижи.

За повишаване информираността на гражданите и най-вече на младите хора са разработени **Проект за брошура за кръводаряване** и **Проект за Картичка за пълнолетие**, които биха изпълнили замисъла си на промотиращи кръводаряването материали.

В Глава 5 са представени изводите от собствените изследвания, препоръки и предложения. Категоричността на изводи № 8 и 9 може да бъде подкрепена само след изпитване на тяхната ефективност в практиката.

Дисертационният труд завършва с адекватни **препоръки и предложения** към Министерството на здравеопазването, мениджмънта на РЦТХ и ОХТ, Българска асоциация на професионалистите по здравни грижи (БАПЗГ), Средствата за масово осведомяване.

Приемам **приносите**, класифицирани като теоретични и практико-приложни, представени на стр. 135 и 136 от дисертационния труд. Бих открила приложния приносен характер на изработените Алгоритъм за добра здравна грижа в Трансфузионната мрежа и Модел на професионално поведение при работа с кръводарители.

Във връзка с дисертационния труд докторантката е представила **три публикации** (две в сп. „Здравни грижи” и една в сп. „Сестринско дело”) и **едно участие** в Национален форум на специалистите по здравни грижи. Считаю, че тези публикации представят реално постиженията на докторантката и съдействат за популяризиране им сред научната общност.

Авторефератът е подготвен в обем от 53 стандартни страници и достоверно възпроизвежда структурата и съдържанието на дисертационния труд, и публикациите свързани с него.

Бележките ми към дисертационния труд са по отношение библиографията и методиката. При подбора на ползваната литература са включени значителен брой стари източници от 60-те години, касаещи клинични, биологични и имунологични въпроси, чиято актуалност сега е под съмнение. Допуснати са пропуски в оформяне на библиографията (най-често липсва годината на изданието). Въпреки, че още във въведението авторката прави уговорката за дефицита на научна литература по разглеждания проблем, което засилва убедеността в значимостта и актуалността на проучването на ас. Тодорова, все пак се срещат достъпни актуални и релевантни източници, които би трябвало да бъдат издирени и ползвани.

Подкрепям мнението на ас. Тодорова за необходимостта от по-широка дискусия сред обществото по въпросите на кръводаряването, но считам, че е допусната методологична неточност като е посочено прилагане на пряка групова анкета (Раздел 2.3.11. Методи) за „проучване на нагласата на обществото към доброволното и безвъзмездно дарение” (заложеното като задача № 2, която би трябвало да се отнася за нагласите на респондентите в настоящото проучване). Проучването на нагласите на изследваните 3 твърде специфични групи респонденти, осъществено чрез индивидуалното им анкетиране, резултатите от което, въпреки много ценни и интересни, не би трябвало да се генерализират за цялото общество. Вероятно в хода на проучването задачите са прецизирани, което споделям, тъй като изпълнението на една такава задача като изследване на обществените нагласи би отежнило твърде много проучването и би отклонило вниманието от ролята на медицинската сестра.

Заключение: Оценявам значимостта и актуалността на темата на дисертационния труд. Докторантката демонстрира умения за прилагане на методологията на научно-изследователската работа, което е една от целите на докторантското обучение. Проведеното изследване отговаря на поставените задачи, вкл. разработени и предложени са „Модел за професионално поведение” и „Алгоритъм за добра здравна грижа на медицинската сестра, работеща в трансфузионната мрежа при работа с кръводарители”, спазването на които би гарантирало качеството на здравните грижи, което доказано привлича повече доброволни кръводарители и осигуряване на безопасни кръвни продукти. Разработени са и материали за промотиране на кръводаряването, особено сред младите хора. При разглеждане ролята на медицинската сестра в този процес определено се вплита идеята за разширяване на нейните автономия и компетенции не само в конкретния контекст, но и по принцип. В цялата работа проличава личното отношение на докторантката, включвайки много от своите лични наблюдения и опит от дългогодишната си работа в ХТ-та мрежа.

Това ми дава основание да дам положителен вот за присъждане на ас. Милена Милкова Тодорова на научната и образователна степен „доктор” по научната специалност „Управление на здравните грижи“.

06.09. 2020г.

Изготвил рецензията:

(проф. д-р Стоянка Попова, д.м.).